

”מה העבודה הזאת לכם?!“

התרבות היהודית כבית יוצר למחשבה מהפכנית

:: אבי זעירא

והבסיסיות ביותר שנבעו מהכרתם המהפכנית (עזיבת הבית, תחושת היתמות ועוד).

דברי בן צבי מבטאים נסיון לייצר שלשלת-קבלה ציונית-סוציאליסטית, שתחילתה במחצית המאה התשע עשרה עם משה הס ('הרבי האדום'), אבל דבריו מכוונים גם ליצירת תודעה היסטורית השואבת את תוקפה מן ההיסטוריה היהודית העתיקה - שלשלת הקבלה של חז"ל (משנה, אבות, פ"א) ומבטאת את רעיונותיה החדשים דרך סמליה העתיקים של האומה.

המעייין בתולדותיה של תנועת הפועלים בארץ ישראל ימצא כי דווקא הקשר להיסטוריה היהודית העתיקה הוא שטבע, בסופו של דבר, את חותמו ביישוב הנרקם והולך. הפלג המרקסיסטי, דובר של האוניברסליות המהפכנית הצרופה, היה דומיננטי פחות. באופן סמלי, חלק קטן מחבריו חזרו לאירופה, לחצי האי קרים - מולדת המהפכה.

בארץ ישראל נותרו בעיקר אותם ציונים סוציאליסטיים, אשר היוו את מה שכונה 'הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי', אשר עולם המעשה שלו לא עמד תמיד במבחן המרקסיסטי הרדיקלי.

בקיץ תרפ"ד, 1924, נפטר נחמן סירקין - מאבותיה המכוננים של הציונות הסוציאליסטית. יצחק בן צבי (לימים, נשיאה הראשון של מדינת ישראל) ספד לו במילים אלה:

”מבחינה כרונולוגית היה ראוי לנסח: הס, סירקין, א.ד.גורדון, בורוכוב. אולם מבחינה היסטורית יהיה נכון יותר אם נגרוס אחרת. ... לפי הממשות ההיסטורית כמדומני נצדק יותר אם נגרוס: סירקין קיבל תורה מהס ומסרה לברל, וברל הקיף בה את הכנסת הגדולה של אנשי העליה השנייה. משנתו של גורדון ומשנתו של בורוכוב עם כל השפעתם המרובה - משניות לעצמן הן...“ (משנת ראשונים' - מנורת האבות אשר לכנרת, פרסומי ההסתדרות הכללית, עמ' 9).

החלוצים - בין יהדות ומהפכה

הספרו של בן צבי מכיל בתוכו את כוחות הנפש המנוגדים, שפעלו בקרב חלוצי העליות השנייה והשלישית: האחד - ביקש להוות אלטרנטיבה להיסטוריה היהודית, וכפועל יוצא ניסה לעצב את זהותו באמצעות ביקורת החברה, שמקום מרכזי בתוכה היה לעולם המחשבה המהפכני-סוציאליסטי; כוח הנפש השני ראה בציונות הסוציאליסטית המשך של היהדות שהוא הוא המשך ה"אמיתי". כך תפשו החלוצים את הציונות הסוציאליסטית כמפנה דרמטי בחיי העם, אך בה בעת, כחוליה בשלשלת חייו. כמושג 'כוחות נפש' אני מבקש לכוון יחדיו עולם אידיאולוגי בעולם אינטימי של רגשות וזיכרונות. יש להניח כי חלק מעוצמת הלהט המהפכני שפיכה בקרב החלוצים, נבע מהצורך העמוק שלהם להתמודד עם ההשלכות הראשוניות

‘עולם התלמוד’ הזה כלל נסיונות לייסד כאן סוציאליזם השואב את השראתו גם ממקורות יהודיים, כפי שעשו לפניו מוריו הגדולים - משה הס ונחמן סירקין.

בנסיון לקרוא רעיונות מודרניים בכתבים עתיקים, יש מן הסיכון שבאנאכרוניזם. כלומר, אך כפסע הוא לטעון כי כל שאמרו או כתבו שארל פורייה, קארל מארקס, משה הס, נחמן סירקין ואחרים, כבר נאמר בהר סיני. זאת כמובן, טעות קשה.

אבל גם אוטופיה מקראית זו שייכת והיא הממשק הקרוב ביותר לרוח הסוציאליזם, עדיין לא ענתה להגדרת האוטופיה של ברנר למשל

במקביל ל'עולם המעשה', החלה נוצרת בארץ ישראל מחשבה יהודית-סוציאליסטית שמרכזה נע בין ברל לברנר ולגורדון. 'עולם התלמוד' הזה כלל נסיונות לייסד כאן סוציאליזם השואב את השראתו גם ממקורות יהודיים, כפי שעשו לפניו מוריו הגדולים – משה הס ונחמן סירקין.

אוטופיה מהפכנית וכתבים יהודיים

'מהפכנות' מבטאת יחס אקטיבי למציאות החברתית. היא תפשיה הגורסת כי ביכולתו של האדם לנתח את המציאות, להבינה ולתקנה. התיקון החברתי יאפשר לרעיונות הקדמה – היות האדם ריבון לעצמו ובעל זכויות טבעיות מתוקף היותו 'אדם' – לקבל ביטוי ממוסד ומובנה בסדר החברתי. מהפכנים סוציאליסטים סוברים כי המציאות החברתית, המעוצבת בידי כוחות הכלכלה הקפיטליסטית, היא מעוותת, דכאנית ומשרתת את האינטרסים של מתי מעט.

רעיונות הקדמה החלו מקבלים אחיזה למן המאה השמונה עשרה ואילך, וניתן למצוא, לפחות בקרב חלק מן הדוברים שלהם, את שורשי הגותם ברעיונות המוסר של נביאי ישראל. (יש לציין, כי אין המדובר דווקא ביהודים, אלא בנסיון של משכילי התקופה לכונן את אידאלי הצדק, השוויון, החירות והאחוה, על אדנים אוניברסליים וביניהם כתבי הקודש.) כיוון שמתקיים פער מובנה בין הרעיונות הנאורים בדבר שחרור האדם ובין המציאות החברתית (ועל פי ניתוחו של מארקס, גם תודעתו של האדם היחיד מהווה מכשול בפני שחרורו שלו עצמו!), הרי שכל נסיון לתיקון עשוי להיתפס כמזוז, קיקיוני או כהולך נגד הזרם. לכן כדאי לעגנו ברעיונות עתיקים.

בנסיון לקרוא רעיונות מודרניים בכתבים עתיקים, יש מן הסיכון שבאנאכרוניזם. כלומר, אך כפסע הוא לטעון כי כל שאמרו או כתבו שארל פורייה, קארל מארקס, משה הס, נחמן סירקין ואחרים, כבר נאמר בהר סיני. זאת,

כמובן, טעות קשה. אך יש ויש אפשרות לקרוא את שנאמר בכתבים העתיקים על דרך הדרש; אפשר לקבל מהמקורות העתיקים ביותר השראה רעיונית ולהעזר באסתטיקה הספרותית שלהם. באופן זה, יש לקרוא את משה הס, שרק באחרית ימיו פנה אל עבר מקורותיו היהודיים, לאחר שכבר נטש אותם, והשקיף עליהם מבלי לנטוש את התורה החדשה, שזה עתה יצר:

"אלוהי ישראל לא יכול להיות פחות מאידיאל – הצדק אשר לו... כל תורת ישראל כולה נובעת מתוך עיקר זה של הווייה יחידה, הווייה שאין למעלה הימנה, המרכזת בקרבה את כל החיים העולמיים, חיי היחיד וחיי החברה... שוויון הכל בשטח המדיני, האזרחי והדתי, כיבוד אישיותו של היחיד, חלוקה צודקת של פרי העבודה... כל הטובות האלה, שהיוונים והרומאים לא זכו להן אלא מקץ מאמצים ממושכים ומלחמות דמים... ישראל זכו להן כתוצאה ישרה מאמונתו באל הווייה אחד, שהצדק הוא עצם ישותו." (רומי וירושלים, עמ' 212-213).

ניתן לומר כי מאז הס, מתקיים מהלך תרבותי ופרשני מתמשך שמתמודד עם הנסיון לקרוא את האוטופיה המהפכנית גם דרך המקרא, המשנה, התלמוד והאחרים. באופן הזה, יכולה הייתה הציונות הסוציאליסטית למצוא מקורות השראה בכתבים עתיקים.

כך למשל אידיאל שוויון ערך האדם, שעומד בבסיסה של המחשבה הסוציאליסטית, נמצא כבר בתקופה קדומה ביותר, בתנ"ך:

"וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ; וְיִרְדּוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ, וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ, הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצַלֵּם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ: זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם." (בראשית ה', כ"ו-כ"ז)

או קיומה של האוטופיה המקראית בדבר השמיטה והיובל:

ד' וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת, שִׁבְתַּי שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ-- שִׁבְתַּי, לַיהוָה: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע, וּכְרָמְךָ לֹא תִזְמַר. הֲאֵת סְפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצֹר, וְאֵת עֲנָבֵי נְזִירְךָ לֹא תִבְצֹר: שְׁנַת שְׁבַתוֹן, יִהְיֶה לְאָרֶץ. וַיְהִי־תֵּה שִׁבְתַּי הָאָרֶץ לְכֶם, לְאֹכְלֵהּ-- לָךְ, וּלְעֶבְדְּךָ וּלְאִמְתְּךָ; וְלִשְׂכִירְךָ, וְלַתְּשׁוּבָה, הַגָּרִים, עִמָּךְ. ז' וּלְבַהֲמֹתֶיךָ וְלַחֲיָה, אֲשֶׁר בְּאָרְצְךָ: תִּהְיֶה כָל-תְּבוּאָתָה, לְאֹכֶל." (ויקרא כ"ה, ד"ז)

אבל גם אוטופיה מקראית זו, שייכת והיא הממשק הקרוב ביותר לרוח הסוציאליזם, עדיין לא ענתה להגדרת האוטופיה של ברנר למשל. וכך הוא כתב:

"על פי זה יתעו בשווא כל אלה המתפעלים,

קצה הקרחון

ועוד עורכי דין בצמרת - מיוחד לפורים:

במהדורה המקוונת של 'גלובס' משתעשע נועם שרביט עם חיי ילדותו של עורך הדין יגאל ארנון: "משאת נפשם של ילדים בשנות ה-40 היתה להיות יגאל השומר, איש ארגון 'השומר' שכבר אז הפך לאגדה, או טרומפלדור. יגאל ארנון הילד רצה להיות טרומפלדור או רובין הוד. בגיל 12 הוא נכנס לבית משפט סמוך לביתו והתיישב באחד הספסלים. ארנון היה מרותק וחזר שוב ושוב לבית המשפט. 'דעתי שאני רוצה להגן על אנשים. אמרתי לעצמי שרובין הוד אני לא יכול להיות', אבל עו"ד זה רובין הוד המודרני, הוא אומר. 'משאת חיי התגשמה. האפשרות לעזור לאנשים במקצוע שלנו היא דמיונית'. אכן, תמורת 400 דולר לשעה, אפשר הכל. אפילו להתחפש לרובין הוד."

באופן זה, יכולנו לעבור
דרך תשתיות תרבות רבות
נוספות כגון הפן הסוציאלי
שבשבת, היחס לקניין,
שאלת היחיד מול הכלל,
רעיון המניין ועוד ועוד. כל
אלה, הינם התכנים ההומניים
הנמצאים במקורותינו אשר
מהפכנים יהודיים ידעו למצוא
בהם מקור מים לא אכזב.

וכמובן - הנביאים. דבריהם
נאמרו, תמיד, מתוך מציאות
היסטורית-פוליטית-חברתית
קשה ועגומה ובעיקר, מול
קהל שומעים שרובו ככולו,
מתנגד לדברי הנביא ופועל
כנגדם. בכל זאת, נכנסו
הנביאים לזכרון הקולקטיבי
של העם והתקדשו כחלק
מספריו הקדושים.

כחלק מספריו הקדושים. דיבור נבואי זה משמש
מקור השראה וחוזק רוחני לעוז רוחם של יחידים
או קבוצות הפועלים נגד ההגמוניה החברתית
והאינטלקטואלית השלטת תוך ביקורת נוקבת.
אך נדמה כי יותר מכל מתגלם רעיון המהפכה
בשני הרעיונות: תיקון העולם והגאולה. בשונה
מעולם המחשבה הנוצרי המבקש להנחיל
חיי עולם הבא לאחר תום העולם הזה, הרי
שמתקיימת בפסוק היהודי העתיק: "תיקון עולם
במלכות שדי" כמיהה, ואולי אף תביעה, לשאוף
לתיקונו של העולם כבר בחיי העולם הזה. על פי
תפישה זו לאדם יש תפקיד בבריאה. אין הוא בא
והולך, אלא גלום בו פוטנציאל לשנות מהלכו
של עולם, לכוונו אל הטוב והנשגב, ולקבל אגב
כך משמעות מלאה וראויה לשאלת השאלות:
מהי משמעות החיים?

רעיון הגאולה נחשב לאחת מבשורותיה
הגדולות של היהדות לאנושות וחותרו ניכר
בזרמי מחשבה שונים, אשר אחד מהם, הפלא
ופלא, הוא חזון אחרית הימים המארקסיסטי.
גם על פי המרקסיזם לאדם יש תפקיד וזכות
להשתתף בקירובה של הגאולה האנושית (יש
לזכור, בגאווה, כי רעיון גאולת העם כרוך
בגאולת העמים והעולם) עוד בחייו. השאלה,
כפי שהעמידה יצחק שדה, היא: האם האדם
מוכן להשליך עצמו על לשון המאזניים, כדי
להטות את המציאות לכיוון הראוי בעיניו?
מכיוון אחר ניתן לומר, כי ייתכן ודווקא דבריו
של 'הבן הרשע', השואל את שאלות הקיום
הנוקבות ביותר, הם המשקפים נכוחה את עולמם
של המהפכנים באשר הם: היציאה כנגד הסדר
החברתי הקיים תוך הסתכנות בתשלום מחיר אישי
כבד ביותר. המחיר האישי ששילמו החלוצים
איננו נחלת פרק מסוים בהיסטוריה, אלא חלק
בלתי נפרד, כנראה, ממהפכות הפועלת בעולם
קפיטליסטי ומאוחר יותר ניאוליברלי. אני מכיר
מקרוב כמה חברות של מהפכנים צעירים,
סוציאליסטיים, המשלמים מחיר עבור רעיונות
אשר הדעה השלטת בפוליטיקה ובמדיה איננה
מקבלת ורוחה כבלתי רלוונטיים להיום.

אמירה נפוצה טוענת כי מכל הרעיונות
המהפכניים הגדולים של המאה התשע עשרה
רק המהפכה הציונית התממשה וקיבלה אחיזה
מוגמרת במציאות. ייתכן וחלק מהצלחה מופלאה
זו ניתן לזקוף לעובדה כי בשונה ממהפכות
אחרות, בהן דרש המהפכן: "עולם ישן עדי
יסוד נחריבה" וראה בעבר אם כל חטאת, הרי
שבמקרה היהודי-ציוני-סוציאליסטי שאבה
רוח המהפכות לא רק מתקוות העתיד, אלא
גם ממקורותיה בעבר.

למשל, מחוקי הקרקע שבתורת משה ורואים בחוקי
היובל, למשל, סוציאליזמוס גמור, רעיון הלאמת
הקרקע וכו'... מקורם בוודאי בקומוניזמוס הקדום
הפרימיטיבי של חיי השבטים, השאיפה הטובה,
שבוודאי לא יצאה מעולם לפועל של: "ושבתם
איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו...
וקראתם דרור לכל יושביה" ודאי נעלה היא,
אבל... פירוש הדברים הוא: לא תימכר לצמיתות,
אלא תשוב לבעליה בשנת היובל, אף אם לא
יעבד אותה כמו ידיו הוא, ואף שהיא פי מאה
ממה שהוא צריך, כי אדמתו היא, קניינו הפרטי!"
(כל כתבי י.ח. ברנר, כרך ג', עמ' 466).

כך גם הביקורת על הטקסטים הקדומים אפשרה
דיון בגבולות החברה האידיאלית.
באופן זה, יכולנו לעבור דרך תשתיות תרבות
רבות נוספות כגון הפן הסוציאלי שבשבת, היחס
לקניין, שאלת היחיד מול הכלל, רעיון המניין
ועוד ועוד. כל אלה הינם התכנים ההומניים
הנמצאים במקורותינו אשר מהפכנים יהודיים
ידעו למצוא בהם מקור מים לא אכזב.

מביא נאולה לעולם

אך עד כאן לא חידשנו הרבה - רבים וטובים
מזרמי מחשבה מגוונים ניסו למצוא תקדימים
עתיקים לרעיונותיהם. ויש מה לחדש - אני סבור
כי מהפכנים יהודיים יכלו למצוא במורשתם לא
רק את תכניה האוטופיים של המהפכה, אלא גם
לשואב השראה למכניזם המהפכני עצמו. שוב,
יש להיזהר מאנאכרוניזם ובוודאי כשאנו דנים
במושג - 'מהפכה', ששורשיו המקראיים אינם
בעלי קונוטציה חיובית (סיפורי חטאיהן של
סדום ונינווה שזור במילה 'נהפכת'), אך נדמה כי
ניתן למצוא במקורות השראה לפעולה אקטיבית,
ההולכת כנגד הסדר החברתי או התודעה השלטת
במקורותינו. כך, ניתן לעמוד על שורשי ההשראה
לביקורת התודעה הכוזבת (ביטוי מרקסיסטי) על
כזבה של תודעת היחיד, הנשטף בהגמוניה החברתית
השלטת דרך סיפורו של אברהם ההולך ומנתן
את אליליו של אביו עובד האלילים.
עבודת האלילים של ימינו - הזוהר, הכסף,
המצליחות - מגולמים במסריו של סיפור עגל
הזהב שעליו אומר המשורר הסוציאליסט: "כי
נפשי עוד דרור שואפת / לא מכרתיה לעגל פז"
(ש. טשרניחובסקי, "שחקי שחקי").

וכמובן - הנביאים. דבריהם נאמרו, תמיד, מתוך
מציאות היסטורית-פוליטית-חברתית קשה ועגומה,
ובעיקר מול קהל שומעים שרובו ככולו מתנגד
לדברי הנביא ופועל כנגדם. בכל זאת, נכנסו
הנביאים לזכרון הקולקטיבי של העם והתקדשו

אבי זעירא הוא
מנכ"ל 'שיטים'
- מכון החגים.

✉ chagim@
bethashita.org.il